

A LATIN NYELVŰ EPIGRAMMA TIZENNYOLCADIK SZÁZADBELI PIARISTÁK KÖLTŐI GYAKORLATÁBAN

1. 1740-ben Rómában tartózkodott Harrach János Ernő nyitrai püspök, s ott érte utól a halál. Halotti búcsúztatóját Raimondo Cechetti, egy jelentéktelen olasz panegirista mondotta, s ez az oratio in funere megjelent nyomtatásban is. (R. Cecchetti: *Oratio in funere Io. Ernesti Harrachii episcopi Nitriensis. Romae, 1740.* Vö.: Dr. Friedreich E.: *Kácsor Keresztély élete.* Bp. 1909. 28.) A nyomtatvány két évvel később eljutott a piarista Desericzky Ince kezébe, aki akkor lett a rend generális-asszisztense, s akkor került Magyarországból Rómába. Desericzky maga is Nyitrán született, s érthető felháborodással figyelte, milyen sötét háttérrel rajzol a szónok ünnepelet halottjának alakja mögé:

„Etsi Nitriae a me tantus habetur honos, quantus nobilissimae Urbi videatur esse tri-
buendus, non tamen dissimulabo illius, totisque illis Regionibus communem in litteris calami-
tatem: quarum vel nulla est, vel certe parva et inutilis tradendarum colendarumque ratio.”¹

A sötét kép rágalomként hatott, s a felháborodás írásra sarkallta Desericzkyt. Megírta s 1743-ban ugyancsak Rómában ki is adta *Pro cultu litterarum in Hungaria Vindicatio* című apológiáját.

Desericzky műve több a lokálpatrióta vagy akár a nemzeti büszkeségében sértett hazafi dohogásánál. Érdekes dokumentum a kor magyar művelődéséről s még inkább arról a szellemről, mely ennek talán legnagyobb hatású irányítóit, a szerzetes-iskolákat, elsősorban a piarista iskolákat áthatotta.

A szerző először a bölcsélet helyzetéről szól, azután hazájának a literatúrában való műveltségét ismerteti:

„Atque si de grammaticae, poesis, rhetoricae ac utilissimae Artium, quae dati acceptique Rationem conficere doceat, Disciplinis collatio fiat, haud equidem erubescam asserere non longe admodum Hungariam esse inferiorem jam nunc Italia” (57).²

Huszonegy várost sorol fel, amelyekben jelentős iskolák seregével nevelik a korszerűen művelt emberföket. A magyar művelődést nem csúcsaival, hanem társadalmi méreteivel akarja jellemezni:

„Jam Adolescentuli et (quod Europa demiratur / novenos / plusve minusve / annos nati expedite, prompte, perindeque latinam ac vernaculam linguam loquantur” (64).³

¹ Bár Nyitrát tartom akkora becsben, amekkorát ez az igen nemes város megérdemelni látszik, mégsem fogom elhallgatni, milyen mostoha viszonyok uralkodnak azokon a vidékeken általában az irodalmi műveltséget illetően, mert annak oktatására és ápolására ott vagy semmi, vagy igen csekély és eredménytelen mód nyílik.

² S ha a grammatikának, a költészettannak, a szónoklattannak vagy a leghasznosabb mesterségnek, a könyvelésnek tudományában teszünk összehasonlítást, pírulás nélkül mondhatom, hogy Magyarország már most nem is nagyon marad mögötte Itáliának.

³ Már a kamaszfiúk s [amit Európa csodál] a kilenc [vagy kb. kilenc] esztendősi fiúk folyékonyan, gondolkodás nélkül beszélnek a latint, úgy, mint anyanyelvüket.

Ez a latin nyelvű műveltség az iskolák révén az alacsonyabb rendű emberek közé is elhatol. A szerző az állapotok jellemzésére elmond egy történetet. Szakadó esőben két fedett kocsin utazó szerzetes kondással találkozott. Latinul sajnálkoznak fölötté. Meglepetésükre a kondás megszólal, s Ovidiust idézi: „Passibus ambiguis metam proferamus ad unam.”⁴

Desericzky azonban nemcsak az egy „latinus Porcator”⁵ véletlen példájára hivatkozik. Maga is találkozott Szeged táján pásztorral, aki a piarista gimnázium alsó osztályait elvégezte, megtanult latinul, s a pusztára szakadva összekötő kapocs lett a pásztorok közössége meg hajdanvolt tanárainak iskolája, temploma között. Holtáig latinul gyónt, s az iskolában tanult keresztény tudományokra oktatta pászortársait.

Bessenyei harminc egynéhány évvel később fogalmazza majd a Magyarország súlyos mondatát: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Akkor s az ő szemszögéből a latin nyelv egy konzervatív vagy épp maradi gondolkodás öréke s egy rendi műveltség bástyájának tetszhetett. Desericzky írása arról győz meg, hogy egy emberöltővel korábban a latin nyelvű iskolás művelődés programja nem pusztán a múlt védelme s még nem a társadalmi elkülönülés biztosítása.

Az ország föl szabadult a török alól, kikeveredett – mindegy, mi áron – a beháborúk véres vizályaiból. Most elérkezett az építés kora. Európát kell nyitni a nyomorából ocsudó nemzet elé, hogy megfelelő rangon helyt tudjon állni Európa népei közt, és újra régi méltóságára jusson: kezébe vehesse sorsának intézését. Zrínyi programja ez; Zrínyiéniel kisebb zsenialitással, de nem kisebb felelősségérzéssel gondolják végig, s mindenesetre nagyobb reménnyel fognak a megvalósításához.

Desericzky iskolákról és könyvekről ír. De nemsokára munkához fog Fellner és Maulbertsch is. Főurak, püspökök, szerzetesközösségek a megrendelők, de Egerben a minoriták templomát az iparosok pénzén építik remekbe, Kecskeméten meg épp az országbíró Kóhárynak – s a pásztoroknak pénzén épül föl a piaristák temploma. (Vö.: Szentgyörgyi A.: *Altare opilionum*. Vigilia. 1956. 348–54). Iskola, templom, könyv és kép nem az úri fényűzés vagy az azzal versengő ekléziasztikus pompa kellékei itt, hanem egy holtnak hitt nemzet életre ébresztői s életének, eszmélkedésének első nagyszerű tanúságtevői.

2. Egy századdal korábban a nemzeti összefogás központjai, a jövő műhelyei a várak voltak, ahol familiáris egységbe forrhatott a közkatona meg a főúri ivadék, s egy-egy műveltebb, a nemzet sorsáért felelős nemesúr körül emberséget tanult az apródsorban levő fiatalság. Balassi vitézlköskolája volt ez a végvári élet, s Zrínyi csáktornyai várának leírása máig szivdobogtató – akár a holland utazó, akár Bethlen Miklós följegyzéseiben.

A XVIII. században az ébredező élet központjai az iskolák. „Ami szellemi tevékenységül jelentkezett hazánkban az idétt – írja Csaplár Benedek *Révai Miklós élete* című nagy monográfiájában – midőn sem hírlapirodalom nem izgatott, sem az alkotmányos élet nem vert hullámokat, csak is az iskolai oktatásból nyerte fölsarjadását. Meglátszik ez még a legkiváltabb elmék termékein is” (I. 210). A kor iskolái közt viszont mindenképpen különleges szerep jut a piarista iskoláknak.

A piarista Desericzky huszonegy magyar várost sorol fel a Vindictióban, ahol frequentissima cum Juventute művelik a tudományt és a litteratúrát. Ezek közül négyben volt akkor piarista iskola (Nyitrán, Vácott, Pesten és Szegeden). A szintén említett kolozsvári, trencsényi, kőszegi a jezsuita rend eltörlése után került piarista kézre. De e nagylétszámú intézeteken kívül valóban alias complures regionum nostrarum Civitates⁶ épülő szellemi életét irányította egy-egy kisebb piarista kollégium. Ezek jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint alapításuk gyors egymásutánja: 1701-ben Nyitra, 11-ben Veszprém, 14-ben Vác, 15-ben Kecskemét, 17-ben Pest, 19-ben Debrecen, 20-ban Szeged, 24-ben Tokaj, 27-ben Nagykároly, 31-ben Már-

⁴ Nem-egyforma léptekkel egy cél felé sietünk.

⁵ Latin beszédű kondás.

⁶ Országrészeink sok más városa.

marosziget, 39-ben Magyaróvár telepíti le a piaristákat. A hatvanas években ezeket követi a tatai, kanizsai megtelepedés, majd a jezsuitáktól átvett iskolák: a már említettekén kívül a kalocsai és a temesvári.

Desericzky meghatottan beszél azokról az emberekről, akik „a tudást, amelyet zsenge korukban szereztek, erősen megőrzik, bár fazekak és serpenyők körül foglalatostkodnak, szuszterszék vagy teknő társaságában töltik életüket, árral és túvel dolgoznak, az ekeszervat fogják, a lovat vakarják vagy a nyáját őrzik.” — „Gyámoltalanságuk vagy mostoha sorsuk” miatt nem emelkedhettek magasabbra, de a nemzet műveltségének ők is tényezői, s az iskolák jövőt formáló programjában nekik is fontos szerep jut.

Desericzky nem különböztet a rendek céljai közt. De a kondás, a pásztor, a varga nem véletlenül szerepel épp egy piarista írásában. A piaristák iskola- és házalapítását, terjeszkedési programját épp az különbözteti meg a jezsuitákétól, hogy ők hivatásszerűen a *szegények* tanítására törekednek. A XVIII. század elején magyar földön Zajkányi Lénárd rendfőnöksége (1721—1726) óta tudatosan konkrétizálódott ez a hivatástudat: nálunk a tudásra vágyódó szegény nem a városi proletárfiú — azt itt hiába keresnénk, — hanem az egykori hódoltsági területek mezővárosainak és tanyavilágának életre ébredő népe. A szegény kisnemesek, a nemtelenek és a múlt háboruk hordalék-elemei, melyeknek fiai koldusdiákként gyűlnek egy-egy intézet köré. Épp a *Vindicatio* írása előtt kezdődött a piaristák reménytelen, de kétségbeesett harca a koldusdiákokért az állami korlátozó, illetőleg tiltó intézkedések ellen, amelyek kötelezővé tették a tandíjfizetést. A piarista iskolák diákéletében nem kis gond lehetett ezeknek a kóbor, sértett és olykor elkeseredett elemeknek a jelenléte, akiknek neve mellett az iskolai följegyzésekben gyakran szerepel efféle bejegyzés: *ejectus, quia commissit furtum, vagator et capitosus, rarus in scholis*⁷ (Friedreich: i. m. 6). Kényszerű távozásuk mégis az iskolák gyászsa. „Nekünk hivatásunk, hogy ingyen és főként szegényeket tanítsunk” — hangoztatják a piaristák — haszontalanul. Távozásukkor az iskolák létszáma jelentősen megcsappan, egyetlen vigasztalás, hogy néhányat mégis sikerül megmenteni közülük; adományokból, a szegények pénztárából fizetik taníttatásuk költségeit.

A piaristák tanítási programja is ezekhez az igényekhez alkalmazkodik. Ők olyan embereket tanítanak, akiknek számára nemcsak társaságbeli szükséglet vagy nemes passzió a műveltség, hanem tudásukból akarnak majd megélni. Ezért friss és gyakorlati irányú a rend szellemi tájékozódása. A negyvenes évektől kezdve rendszeresen küldik külföldre tehetségesebb fiataljaikat. Róma, Pisa, Firenze nemcsak teológiai tanulmányokat jelentett a fiatal piaristák számára, hanem természettudományos iskolát is, tájékozódást a modern bölcséletben, nyelvismertet, valóban korszerű műveltséget. Ebből a szellemi tájékozódásból a század második felében vagy vége felé önkéntelenül és elemi erővel nő majd ki az anyanyelvűség igénye — színjátásában, a matematika és a filozófia tanításában és a költészetben egyaránt. Ez az elkötelezettség kapcsolja a rendet a kibontakozó felvilágosodáshoz is (vö.: Eckhardt S.: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, 166).

Annál érdekesebb, hogy a század második nemzedéke, amely tudatosan megfogalmazta ezt a programot, kicövekelte a piarista élet *magyar útját*, latinul beszélt, tanított, írt és gondolkodott. Csaplár monográfiája széles ecsettel festi a piaristák latin irodalmi életét, ambícióit. De akár Horányi nagy gyűjteményét lapozgatjuk (*Scriptores Scholarum Piarum*. I—II. Budae 1808), akár Kácsor Keresztély rövidebb, kéziratoss följegyzéseit (*Virorum Doctrina Illustrium qui in nostra Scholarum Piarum Provincia Hungariae . . . extitere*. 1774), akár háztörténetekbe olvasunk bele, vagy piaristák levelezését fogjuk vallatóra, magunk is meggyőződhetünk arról, hogy ezek a piaristák lóról szállva tanyai lelkipásztori körütkük után, vagy a newtoni fizika, a kereskedelmi vagy hadi matematika tanítása közben, a köszvénytől gyötörve vagy rendkormányzati, politikai ügyek forratagában állandóan szükségét érezték annak, hogy írjanak,

⁷ Kicsaptuk, mert lopott, kóbor és önféjű, sokat hiányzik.

mégpedig latinul. A társadalom is sürgette ezt: ünnepélyek, gratulációk, egy-egy pártfogó névnapja vagy halála. De elsősorban azért volt szükségük a latin irodalomra, mert számukra az jelentette az utat a humanitáshoz, s helyesen érezték, hogy tanítványaikat nemcsak kenyérhez kell juttatniok, hanem emberméltósághoz is. Desericzky két szerzetese kicsit farizeus-megdöbbenéssel tárgyalja a keresztény igazságot, hogy minden ember Isten képére teremtett s szemléli közben — a kocsifedél alól — a kondást, aki „in gratiam foedissimorum pecudum tanto sub nimbo alget misere ac tremiscit”.⁸ De a kondás Ovidiust idézi, s ezzel egyszeriben helyreáll az egyensúly: a szerzetesek nem szánakozhatnak többé, el kell hinniök, amit maga Desericzky nem hisz el egészen, „hujusmodi vivendi rationem sponte amplexum esse, utpote salutis aeternae ab se conquirendae peropportunum”.⁹ Ha pedig így van, a kondás nemcsak egyenlő rangú felebarát, hanem majdnem fölébe nő a szánakozóknak.

Mi már tudjuk a Vindicatióból, hogy az ekeszarva mellé s az állatok közé „gyámoltalanságuk vagy mostoha sorsuk miatt” kényszerült vissza az iskolavégzett diákok egy nem is jelentéktelen csoportja. De annál fontosabb, hogy a társadalmi ellenállást, akár a kudarcot is emberméltósággal győzze az ember; ebben segít a literatúra, a latin nyelv és Ovidius is.

E művelődéseszmény nemes illúziójában osztozott akkor a protestáns kollégiumok nevelési és művelődési programja is. *Schwartner* a XIX. század első évtizedében fogalmazza meg — a református kollégiumokról, de az egész magyar oktatásügyre érvényesen — a humanisztikus nevelési program kemény bírálatát: „Az ember nem tudja, nevéssen-e vagy sírjon, amikor látja, hogy a magyar parasztgyereket még ma is teljes buzgalommal a latin grammatikára kényszerítik, azt, aki ma deklinál és konjugál, és akit talán holnap egész életére az ekéhez és a marhatenyésztéshez hívnak vissza” (1809-i Statistika III. Theil 429).

Schwartner kritikája a XIX. század elején az önmagát túlélt s a való élettől elszakadt iskolás klasszicizmust sújtja — jogosan. Korábban ez a kritika csak cum grano salis volna alkalmazható, s csak azután, ha számbavettük volna már, mi minden újat nyújtott e furcsa népművelés népies-népszerű alakok, magatartásformák latin nyelvű megfogalmazásával. Utalok itt *Füsi Piusnak* már szinte valami latin nyelvű népiességet előkészítő verseire s különös figyelmet érdemlő, az irodalom- és stílustörténeti kutatást egyaránt izgató *Magyar Frazéológijára*, melyet *Czinke F.* az Új Holmi 1810. II. Tömör című kiadványában ajánlott az utókor figyelmébe. (*Schwartner* és *Füsi* adataira dr. *Szauder József* volt szíves felhívni a figyelmemet.)

De térjünk vissza a piaristákhoz! *Desericzky* szavával egybecseng az ugyancsak piarista *Conradi Norberté* is, Mikor 1754-ben *Janus Pannonius* költeményeit sajtó alá bocsátotta, előszavában tanítványai elé odarajzolta *Janus* alakját, életútját. *Janus* szerinte nemesember, „etsi fortunae domesticae, ut saepe fit, sanguinis claritati minime responderent”¹⁰ (XIII. lap). Műveltsége emelte magasra, országos méltóságra, kivált, mert költői ügyessége valami különleges ragyogást adott egyéniségének s fáradságos munkával összegyűjtött szellemi kincseinek: „Poesis quibusdam coloribus amplissimam eruditionem suam Philosophiaeque studia ornavit” (XVIII.).¹¹ *Conradin* mosolyogni szokás, hogy „kasztrálta” *Janust*. Nos, ez igaz lehet, de azt se felejtjük, hogy az ő *Janus*-kiadása elsődirendűen nem filológiai, hanem nevelői célzatú. Az előző *Janus* szándékkal „aktualizálja”, s nem szerezcent mosdat, hanem praktikus tanácsokat ad, hogy kell, s lehet a szellem útján — érvényesülni. A *Janus*-kiadás megjelenése után tíz évvel *Conradi* veszprémi házfőnökként szabályzatot készített az ott tervezett szegény nemesi diákokat befogadó konviktus számára. A római Collegio Nazarenótól a varsói kollégiumig Európa-szerte

⁸ A legmocskosabb állatok kényének kiszolgáltva akkora felhő alatt ázik nyomorultul és didereg.

⁹ Ezt az életmódot önként vállalta, mert igen alkalmas arra, hogy általa az örök üdvösséget kiérdemlje.

¹⁰ Bár családi vagyona, mint gyakran megesis, vére tisztaságának legkevésbé sem felelt meg.

¹¹ A költészet valami szin pompával ékesítette kiterjedt műveltségét és bölcséleti tudását.

ismert „műfaj” ez a piaristák nevelési gyakorlatában, a szabályzat hivatalos mondataiból is kiérzik Conradi személyes megindultsága, az ügy iránt érzett igaz odaadása. Szerencsés kor ez egy közösség életében: látható, hogy a közös feladatot a tagok maximális személyes ambícióval vállalják, magukénak érzik, legjobb képességeik latba vetésével próbálják megoldani.

Ez az alapmagatartás motiválja a piaristák latin nyelvű írói munkálkodását. Ezért fűjják ök betéve Ovidiust és Horatiust, Curtiust meg Bonfini, ezért társalognak latinul labdázás közben is a diákjaikkal. Számukra az irodalom még nem egy nemzet lelkiismeretének ébresztője, nem is elsősorban az önkifejezés eszköze. De éppoly kevésbé önszórakoztató időtöltés vagy épp „hedonisztikus élvezet”, mint az akadémiai Irodalomtörténet véli. A irodalom — épp ez a latin nyelvű, humanista-keresztény gyökerű — számukra a műveltség társadalmi megbecsülést biztosító összetevője, az emberméltóság biztosítója s diákjaik számára egy szellemi respublica nemeslevele.

Az antik mellett nem másodrenden s nemcsak a Janus-kiadás miatt említtem a „humanista” jelzőt. Kácsor — említett kéziratok opusában — egykori tanáráról, a szintén piarista Fiala Jakabról írja: „vir pulcherrimarum dötum, et praesertim memoriae, qui Bonfinium Rerum Hungaricarum scriptorem, item Q. Curtium Historicum Gesta M. Alexandri referentem, fere ad litteram sciverit, narraveritque ex iis omnia memorabilia tanta accuratione, ac si ex ipsis scriptoribus legisset” (65).¹² Fiala 37 éves korában halt meg 1733-ban, s jellemző módon egyetlen nagyterjedelmű epikai művét nyomatta ki névtelenül, a harmadfélezer soros *Szegedidost*.

Ami ennek az iskolás poézisnek humanista gyökérzetét illeti, érdemes egy fontos kiadványra fölfigyelnünk. Conradi említett Janus-előszavában hivatkozik az előtte legteljesebb Janusra: a *Delitiae poetarum Hungaricarum* című heidelbergi kiadványra. Ez először 1619-ben jelent meg, de második kiadást is ért 1727-ben. E második kiadást Alszegehy korjelzőként méltatja: „Egybekapcsolja ez a kiadás a renaissance humanizmusát azzal az új humanizmussal, amely a XVIII. század második generációját lelkesítette. Két szempontból fontos ez a kiadvány: egyrészt a magyarországi latin poézis folytatólagos életéről tesz hitet, másrészt így igazolja, hogy a kor latin poézisének szerepét a magyar nemzeti irodalom életében fontosnak és letagadhatatlannak kell mondanunk.” (Kézirat a XVIII. század költészetéről az Akadémia kéziratárában — 63.) Épp ezt bizonyítja Conradi Janus-kiadása, Kácsor Fialára vonatkozó adata is. Az adatok ösztérvágnak, s együtt azt igazolják, hogy a XVIII. század szerzetes-iskolái nemcsak Európát akartak nyitni a hódoltságból támadó Magyarország elé, hanem saját múltját is fel akarták eleveníteni előtte, melyben európai rangja, szerepe volt, s melyet most folytatnia kell. A Conradi-féle Janus-kiadás után három Bonfini s egy sereg humanista szövegkiadás következett, belőlük nőtt ki a századforduló történelmi tudata, s Fiala *Szegedidosára* nem is egy évszázad távolából a *Zalán* felel — meg a *Szózat*, mely a népek hazájához appellál Magyarországot ügyében.

3. A XVIII. század latin nyelvű piarista költészetének áttekintésére szűk volna egy tanulmány. A következőkben a kor divatos műfajai közül az *epigrammának* piarista vonatkozásait próbáljuk fölvezetni, s így adni betekintést ennek a piarista poétai gyakorlatnak törekvéseibe, eredményeibe.

Az epigramma az óda és elégia mellett a század divatos műfaja. Nemcsak szelleme felel meg egy lényegében racionalisztikus kor igényeinek, de megvan a Sitz im Leben-je is, sok-sok szól fűzi a kor társadalmi életének különféle megnyilvánulásaihoz. Az epigramma eredeti rendeltetése szerint *jólitat*; nos, ez idő tájt seregestül akad olyasmi, amire fölkívánkozik valami szép, ötletes és rövid költői szöveg. Kastélyok, templomok, rendházak épülnek: festményeik-

¹² Igen szép adottságokkal s kivált jó emlékezettel megáldott férfi, Bonfini, a Rerum Hungaricarum íróját s Curtiust, a történést, Nagy Sándor Gestáinak elbeszélőjét majdnem szóról szóra tudta, s oly akkurátusan beszélt el mindent, ami azokban emlékezetre méltó, mintha magukból a szövegekből olvasta volna.

nek a kor oktató igénye szerint nemcsak gyönyörködtetés a föladatuk. Egy-egy allegorikus, mitológiai vagy bibliai kép mondanivalóját viszont ügyesen megszólaltathatja egy tömör fölirat: versben, latinul, hadd hirdesse a gazda s a látogatók műveltségét. Metszetek kerülnek forgalomba — könyvben vagy önállóan. Arcképek, tájak, várak alá epigramma illik. De azt lehet vézni ötvöstargyakba is: például lóversenyeken kiosztásra kerülő seriegekbe (ilyet Vörösmarty is ír majd). A fűredi kutat, a disznófi forrást epigrammák díszítik: a divat, amely mögöttük áll, a XVIII. századból való. Ajándékkönyvbe, emlékkönyvbe alkalmi epigrammát lehet beírni. De a rögtönzésre szolgáló alkalmak nagyon változatosak: körmeneteken epigramma magyarázhatja a fölállított oltárt, iskolai színelőadást pajzsokra írt epigrammák kapcsolnak egy-egy előkelő látogatóhoz, akinek tiszteletére hirtelen fölfrissítették a készletben tartott darabot. S ha már divat epigrammát faragni, a divat önmagát sokszorozza; megtelik epigrammával a litterátus emberek levelezése.

A tihanyi bencés apát például frissen lőtt madarakkal kedveskedik a veszprémi piaristáknak, akik annyira szegények, hogy ritkán jut finomabb falat az asztalukra. Az ajándékot Conradi latin epigrammában köszöni meg. A viszontválasz egy halküldemény — megint epigramma kíséretében: Non possum, Norberte, pares tibi reddere versus.

Qualis sum, mutos accipe pisciculos ¹³ (A levélváltást említi és idézi Csaplár is: i. m. 153). A levél különösen ünnepi alkalmakkor válik költőivé, névnapokon, gratulációkhoz szokás epigrammát mellékelni.

Ez az epigramma nem élc már, martialisi jellegét igencsak elveszítette. Halápy *Epigrammák könyvének* első darabja így fordul Ad lectorem:

Quaeris in hoc frustra mi Lector acumina libro
Suevit enim metui, quid quid acumen habet.
Displicet hastatus, quia corpore laedit, Echinus,
Laevior urticas horret adire manus.
Hirtus ubi spinis pungit paliurus acutis,
Velat ibi cautos fortis aluta pedes.
Hinc quia non metui, sed amari gestio; finis
Non pupugisse mihi, sed placuisse fuit.¹⁴

Jegyezzük még meg: az epigramma formai fejlődése szempontjából nagyon jelentősnek látszik, hogy a felsorolt költői lehetőségek mind néma, elmélkedő olvasásra szánt szöveget kívánnak. A XVIII. század latin költészetében vívja meg első harcát a rímes és rímtelen időmértékes forma. Ennek a küzdelemnek a sodrából az epigramma korán s visszavonhatatlanul kikerült. A Ikoninus főként azokban a formákban élt tovább, amelyeket énekelve, esetleg hangosan szavalva volt szokás előadni. Ott a rímnek a dallamot s a memóriát kellett támogatnia. Az ódai formák épp a dallam s a (főként egyházi) énekgyakorlat révén kapcsolódtak a magyar költői formához is, hisz szelvényben divat volt a szaffikus s a többi jelentős ódai forma magyaros-rímes változata.

4. A rímtelen forma stílusbiztonsága azonban nem kezdettől fogva jellemzi a piarista költők epigrammáit. Kácsor *stylus Polonicus*nak nevezi azt a barokkos, kusza stílust, amely a század legelejének irodalmi termését jellemzi, s amelyben nagy keletje volt még a Ikoninusnak. Ezt az irányt a Lengyelből jött öregek vagy azok közvetlen tanítványai művelték. Piarista teoretikusa s első gyakorló művelője is Mösch Lukács, — aki Buda ostromában is részt vett, s hadmérnöki

¹³ Nem tudok neked, Norbert, a tiéddegyenrangú verseket küldeni feleletül. 'Némán, mint én vagyok, fogadd e halakat!

¹⁴ Olvasóm, ebben a könyvben hiába keresel éles vágásokat. Félni szokás attól, aminek éle van. Idegenkedve nézik a dárdameresztő sünt, amely megsebzí az embert, s kezünk, ha ügyetlenül is, kerülgeti a csalánt. Ahol hozontos fűskebokr sért hegyes fűskével, ott óvatos lábunkat erős bőrcsizmába burkoljuk. Azért — hisz nem arra törekszem, hogy féljenek tőlem, hanem hogy szeressenek, — nem szúrni igyekeztem, hanem tetszeni.

tudományával támogatta a tűzereket. (1693-ban megjelent *Vita poeticáját* Friedreich E. behatóan ismerteti: *Halápy Konstantin emlékezete*. Temesvár 1903. 33. skk. – Vö.: Bán I.: *Studia litteraria* II. 31). A *stylus Polonicus* sokáig híres piarista nagymestere azonban Szlavkovszky Benedek volt – a szentgyörgyi háztörténet szerint: in arte poetica princeps. Szlavkovszky a megtelepedés korának jellegzetes képviselője. Kácsor kissé tartózkodva sorolja érdemeit:

„... cujus nomen per totum Regnum Hungariae celebratum fuit, potissimum a Magnatibus, Religionem nostram . . . per omnes Provincias (sc. Hungariae) potissimum et ad omnes partes expetitam reddidit.”¹⁵

Szlavkovszky a rögtönzések, anagrammák, kabalisztikus játékok bűvésze volt. Kácsor elmondja a rendben közszájon forgó képtelen szóbeszédet, hogy Csáky gróf, kalocsai érsek az ő verseivel hívta föl magára a bécsi udvar figyelmét, s ennek köszönheti a hibort. Szlavkovszky igazi polihisztor: aritmetikát (kereskedelmi számtant!) filozófiát, teológiát egyaránt tanít, de alkotó művészete is túlterjed az irodalmon: maga zenésíti meg verseit, s kompozíciói – Kácsor véleménye szerint – jobban kiállják az idő próbáját, mint költői játécai. Időről időre a rend kormányzatában is részt vett. Mint ismét Kácsor írja: „Fuit . . . ter Vice-Provincialis, actualis etiam fuisse, si calluisse Hungaricam linguam, quam prorsus ignoravit”.¹⁶

A magyar nyelv ismerete az iskolák és a literatura latinnyelvűsége idején is *conditio sine qua non*-ja az előljáráságnak. A rend magyar voltát hangsúlyozza, magyar programot dolgoz ki, módszeresen elszakad mindentől, ami osztrák vagy lengyel – a *stylus Polonicus*tól is.

Szlavkovszky piarista költő-utóda már törzsökös magyar nemesi családból való: *Halápy Konstantin* (a *Passione Domini*). Halápy Nagyszombatban, a jezsuiták kollégiumában nevelkedett. Legalább ott végezte a poétikai és a két rétorikai tanfolyamot. Költészettanára a neves jezsuita poeta és történetíró: Schecz Péter. Halápy többször halásan emlékezik meg róla epigrammáiban: holtig tanítványának vallotta magát. Kácsor viszont tud arról, hogy Schecz is megbecsülte egykori növendékét. A tanteremben fölíratot helyezett ülőhelye fölé:

Hic Halapy quondam studuit componere versus,
Cui similis nullus, par quoque nullus erat.¹⁷

Halápy 1718-ban a piarista rendbe lépett, tanulmányait ott folytatta tovább, költői működése is ott bontakozott ki igazán. Előljárója Zajkányi, növendéktársai Demka, Desericzky, Erdős: mind az Alföldre futó „magyar út” kidolgozói és protagonistái. Halápyban – a kor természetes értékelése szerint – örömmel köszöntötték és támogatták a poétát. Zajkányi maga olvasta s javíttatta első termékeit.

Halápy első két verses füzete 1730-ban jelent meg. Közülük az egyik háromszázötven kétsoros epigrammát is tartalmaz. Ezt a gyűjteményt, melyet Friedreich E. is nagyon ritkának nevez (i. m. 23.), nem találtam meg. Minden jel arra mutat, hogy a benne kiadott költeményeket kivétel nélkül fölvette következő, nagy kötetébe.

Ez a már címében is tízezer vessorával kevélykedő kötet nem sokat várta magára, 1735-ben Nagyszombatban jelent meg. A teljes címe nemcsak méreteire utal, hanem egy stíluseszményre is: *Myrias versusum, sine Ellipsi et Synaloëpha editorum*. Az ajánlás, mely a nyomtatás költségeit kegyesen vállaló mecénást, gr. Erdődy Gábor egri püspököt dicséri, bővebben is kibontja az alcím ígérését:

„Et vero si Dominas manus populari munusculo implere justo abhorres, calcare saltem dignare dignum pedibus stratum TUIS, quod molles et candidi struxere affectus; in quo nulla

¹⁵ Nevét az egész Magyarországon ünnepelték, kivált a mágánások. Szerzetünket az ország minden tartományában híressé és keresetté tette.

¹⁶ Háromszor volt vice-provinciális, provinciális is lett volna, ha tud magyarul, de egyáltalán nem tudott.

¹⁷ Egykor itt tanult Halápy verset írni. Hozzá fogható, vele egyenrangú nem volt senki más.

hiulcarum Synaloepharum concava et praeupta, nulla contortarum Ellipsis aspera tubera; at limpida planaue congeries: atque ut tantillum mihi blandiar, Rosis cum Persio inambulare TIBI videre, dum libellum nostrum plantis tuis subditum attriveris.”¹⁸

A bókoló, képtelenül reverenciázó modor a barokk udvari stílusból való (nem is került bele minden példányba az ajánlást tartalmazó ív!). A szótag-kiejtések és a szókihagyások kerülésére meg a világosságra („limpida planaue”) vonatkozó ígélet azonban már a diákokkal bibelődő tanár stílüstörekvése s a *stilus Polonicus*szal szemben a klasszicizmus eszménye. Húsz évvel később Conradi *Janusról* állapítja meg, hogy a magyarországi latinság képviselői közt „certe nitore et carminis suavitate principatum jure tenet”¹⁹ (az idézett bevezetésben: XXIV). Előszavakból, levelekből, iskolai jegyzetekből össze lehetne állítani a kor stílüstörekvéseit, s akkor pontosabban látnánk egy-egy efféle megjegyzés igazi tartalmát. De föltűnő a *nitore*, mint legfontosabb dicsérnivaló. Választékosságot is jelent, csint, de fényt és ragyogást is: vagysis talán megint a *világosság* stíluskövetelményét.

A *Myrias versuum*ban az első könyv elégiákat, a második symbolumokat, a harmadik epigrammákat, a negyedik eklogákat, az ötödik klasszikus és leoninus ódákat kínál az olvasó elé. Íme, együtt vannak a kor divatos műfajai, köztük előkelő helyen az epigrammák. Az ötödfélszáz lapból kilencven jut nekik. Három könyvbe rendeződnek. Az első csupa négysorosot tartalmaz. Ezeket csak a formai rokonság fűzi egymáshoz, témájuk nagyon változatos. Bibliái alakok mellé Luthert és Voltaire-t sorakoztatják, aztán a pápát, szenteket, ügyvédekről szólnak, orvosokról, bűnök megszemélyesített figuráit állítják pellengérré, s az egyik megfogalmazza Hobbes elméletét az állam eredetéről:

Saeva repugnantes gesserunt praelia Cives,

Libertas quantum contulit ista jugum!

Qui bello vixere prius discorditer, horum

Concordes animos una Catena facit. (Cives ob rebellionem vasali-

li).²⁰ A versek hangneme sokszor kicsinyesen sértő, megalázó. A Luther elleni támadások az ellenreformáció hagyományos ad hominem gorombaságait idézik, némelykor formailag is avított módon: leoninusokban. Hogy a hivatalos ellenfélen túl kritizál-e keményen ott is, ahol a támadás valóban meglep, s friss eszmékedést indíthat? A társadalombírálat bizony nagyon elvont ezekben az epigrammákban (*A fősvény* Fecskéje is általában szidja „a kuporiákat”). *A Jactabundus nobilitatis* s néhány téma-társa nagyon szórmentén bánik címzettjeivel. S ha az egyik epigramma azt panaszolja, hogy *Poetae modo non amantur*,²¹ mert „nullum Hic orbis, verum qui loqueretur, amat”;²² akkor inkább költői közhelyről lehet szó, mint való félelemről. Halápy igazmondása nem olyan súlyos, hogy a világ elutasításától kellene félnie.

Ez áll — talán fokozottan — a két következő epigramma-könyvre. Azokban kétsorosok vannak, 6–6 ötvenes csoport. A csoportok közül az elsőt megint formai közösség tartja össze: csupa leoninus van benne. A barokk világ játékos bölcsességét leginkább ezek a párversek őrzik:

¹⁸ Ha pedig — méltán — visszariadnál attól, hogy közönséges ajándékomat úri kezedbe vedd, legalább méltóztassál végiglépkedni e lábaidhoz méltó szőnyegen, melyet puha és tiszta érzések szőttek. Nincs benne kihulló szótagok nyomán támadt üreg vagy szakadás, megcsavart ellipszisekből adódó goromba csomó, hanem világos, sima együttes az egész, annyira, hogy azzal hízelgek magamnak, míg lábaddal könyvemem lépdelsz, Persiusszal azt gondolod majd: rózsákon taposol.

¹⁹ Minden bizonynal jogos elsőség illeti meg a fénynek és a vers édességének tekintetében.

²⁰ Vad háborúkat viseltek a harcias polgárok, mekkora igát rakott rájuk ez a szabadság! Akik előbb háborúban, összeférhetetlenül éltek, azoknak lelkét a közös bilincs egyetértővé tette. (A háborgás miatt szolgává lett polgárok.)

²¹ A költőket manapság nem szeretik.

²² Ez a világ senkit sem szeret, aki igazat beszél.

Vivimus in mundo, sed sic quasi semper eundo,
Omnes ut fumus, bulla nihilque sumus. (240.)²³

A múlandóság gondolatához még illik is talán a rímmel meggyorsított vers. Ez azonban ritka szerencse. Mai olvasó e párversek legtöbbjét nemcsak erőltetettnek érzi, hanem anyagszerűtlen játéknak is a sokszor súlyos mondanivalóval. Mikor például az Eucharisziáról versel így:

Angelicus Panis nos pascit in orbe tot annis,
Sunt sine fine, quibus displicet ille cibus. (242.)²⁴

A második „quinquagena”-t Csáky Imre gróf, bíboros hosszabb epitáfiuma vezeti be leoninusokban, s a következő párversek sírfeliratok. A második könyv négy utolsó ötvenese vegyes tartalmú, de már rímtelen párverseket fog össze. Bennük itt-ott egy nehezen megfogalmazódó korszellem vonásai is kirajzolódnak:

Basia do manibus, pedibus nego basia; quippe
Multa manus tribuunt munera, nulla pedes (250).²⁵

A harmadik könyv hat ötvenese vallásos tartalmú. Az első a karácsonyról énekel, a második Máriáról s a szentoltvasó titkairól, a harmadiknak meg a negyediknek témája Krisztus szenvedése, az ötödikben férfi, a hatodikban női szentekről szóló epigrammák sorakoznak.

A gyűjteményt külön *Epiphonema* zárja „super opusculo Ellipsim et Synaloepham non patiente”.²⁶ Az elv hangsúlyozása fontos lehet Halálynak. Úgy látszik, ellenkező közvélemény-nyel számol. Meglehetősen gorombán sújt a képviselőire: „Monstris non nisi monstra placent”.²⁷

5. Halápy következő kötete 1741-ben jelent meg. A költő 38 óta a magyar piarista rendtartomány provinciális. E kötet leoninus ódákat tartalmaz, s Friedreich E. szerint „költőnek legszerencsétlenebb alkotása”.

Szerencsés fejlődést jelent azonban Halápy költészetében a rendfőnökségét követő néhány esztendő. 42-ben vált meg hivatalától, s köszvényével küszködve néhány évig a privigyei ház főnöke volt. Ez alatt az idő alatt megrostálta, átjavíttatta régi epigrammáit, s újakkal sokszorozta meg őket. 1745-ben így tellett önálló hét könyvű kötet belőlük. Ez Halálynak első saját költségen megjelenő műve, melynek előszavában nem a kegyes mecénást, hanem a lector benevolus-t köszönti.

A praefatio az elmúlt korok költő-örögjeinek példájára utal: — Halápy ekkor mindössze 47 éves! — kínok között is kötelez a múzsák szövetsége. Aztán a régi formái elv védelmére kerül sor, úgy látszik nem a költő-elődökkel, hanem fiatal ellenfelekkel szemben:

„Novi ego, et quidem sub illud ipsum tempus, quo Vos praetextati fora et vicus concursabatis, apprime novi, quantum ornamentis et decoris metro adferat notissima illa species carminis, qua finis praecedentis verbi ab subsequentis dictionis principio absorbetur.”²⁸
Nem a tudatlanság, hanem az egyéni izlés vezet más útra:

„Verum enimvero, quemadmodum homo homini ore, totiusque corporis habitudine dissimilis nascitur, ita numerum poeticum alter ab alterius genio longe diversissimum sectatur.

²³ A világban élünk, de úgy, mint akik mindig úton vannak. Mindnyájan olyanok vagyunk, akár a füst, a buborék, a semmi.

²⁴ Erről a szókihagyást és hangkiejtést meg nem engedő kis műről.

²⁵ Kézcsókra hajlandó vagyok, a lábát nem csókolom meg senkinek. A kéztől sok jótétemény ered, a lábtól semmi sem.

²⁶ Erről a szókihagyást és hangkiejtést meg nem engedő kis műről.

²⁷ Szörnyek szörnyűségeken lelnek örömeiket.

²⁸ Tudom én, s már akkor jól tudtam, mikor ti pendelyben szaladgáltatok a piacon vagy faluszerte, hogy mekkora dísz meg ékességet ad a versnek az az untilg ismert versfordulat, amelyben az elől álló szó végét a következőnek eleje elnyeli.

Nolo promde ire inficias, illud mihi metrorum genus semper arrisise, quod nullo hiatu, nulla intercapedine intersecatur.”²⁹

Az epigramma-gyűjtemény első könyve 240 vallásos tárgyú epigrammát tartalmaz. A második könyv élére egy Mária Terézia megkoronázását ünneplő epigramma került, ebben 175 vegyes, de elsősorban politikai, közéleti témákról szóló költemény található. A harmadik könyv 195 főként erkölcsi tanítást tartalmazó epigrammát kínál az olvasó elé. A negyediknek 178 igen-igen vegyes tárgyú darabja után a következő könyvek témája kötöttebb. Az ötödik *Moralium* címmel az év minden napjára ad egy-egy megszívlelni való jótanácsot, naptárszerien, a hónapok témaköreit nagyjából a zodiákus jegyeihez kapcsolva. A hatodik 292 enigmát tartalmaz, a hetedik 225 tumulust. Ez összesen több, mint másfélezer epigramma; az olvasó szinte elvész a rengetegükben.

A kötet tematikáját, formai, nyelvi megoldásait s a költemények művészi értékét első pillantásra szembeszökően az egyenetlenség jellemzi. A szerző a mű *méreteivel* akar lenyűgözni, akárcsak egy udvari ünnepély rendezője. Világ nőtt köréd a semmiből: tornyok, oszlopok, egymásba nyíló termek. Lehet, hogy sokminden gipsz, vakolat vagy épp tükörijáték, festett csoda, de a hirtelen készült díszletek közt vannak értékek is, s az egész nem hazugság, hanem köteles bravúr. A költő — Ovidius és a humanisták nyomán — büszkén emlegeti, hogy könnyen alkot:

Vix pennam moveo, nascuntur acumina, versus
Scribentem facili praevenit arte manum.
In calamo tenerae nidum posuere Camaenae,
Inde labor notis absque labore fluit. (III. 151)³⁰

Ennek a könnyűségnek igazolói a méretek, a kifogyhatatlan bőség, mely viszont óhatatlanul destruál, s bizalmatlanságot ébreszt, mert a ritka értéket közhelyek közé vegyíti.

Nem mintha Halápnak nem volnának komolyan, következetesen vállalt esztétikai normái. A *Myrias versusum*-ból mindössze hetven epigrammát vesz át az új kötetbe. A rostan jobbára a kétsorosak hullottak ki, azok közül alig néhány került a gyűjteménybe. A négy sorosak közül kimaradtak az ellenreformációs ihletésűek (főként a Lutherről szólók). Ezeket talán a mecénásra való tekintettel illesztette be az előző kötetbe Halápy: Erdődy közismerten harcos ellenreformátor. Kimaradnak azonban a Neróra írt versek is. Vajon néhány évvel korábban azoknak is személyes vonatkozásuk lehetett? De a válogatásban tematikus szempontokon túl formai mérlegelés is érvényre jut. Ez különösen ott mutatkozik meg, ahol a megtartott darabok *átdolgozására* került sor. Az átdolgozások többnyire jelentéktelenek ugyan, egy-egy szót cserélnek, egy-egy mondat szórendjén igazítanak. De mindig *in melius*. Az Ad... (Volterum, Napum stb.) kezdetű címekben például következetesen In-re változtatja a prepozíciót Halápy. Néha nagyobb átalakításoktól sem riad vissza. Két négy sorost például felére rövidít:

Nemo putet rigidum non poenituise Cainum,
Se probat ipse sui criminis esse reum.
Compactam primus muro circumdedit Urbem,
Urbs sibi pro tanto crimine carcer erat. (Myrias v. 224.)³¹

²⁹ Mert bizony igazság van abban, hogy amint ember az embertől arcbán, testalkatban különbözőnek születik, úgy a költői mértéket is egészen másként alakítja az egyik meg a másik tehetség. Nem akarom azért tagadni, hogy nekem mindig az a fajta verselés tetszett, amit semmi úr, semmi szakadék meg nem szakaszt.

³⁰ Alig mozdítom meg a tollam, ötletek születnek, s a vers könnyű mesterséggel megelőzi író kezemet. A tollamban fészket raktak a gyöngéd Camoenák, azért a munkám minőségi védjeggyel s valójában munka nélkül folyik.

³¹ Senki se higgye, hogy a vad Káin nem érzett bűnbánatot, hisz maga vádolja magát bűnével. A házakat tömörítő várost ő vette körül először fállal, a város — retentő bűnéért — börtöne lett.

A *nemo* hosszú ó-ja okozott-e Halápnak lelkiismeretfurdalást, vagy a *rigidust* nem találta jónak, ki tudja. Az új kiadásban egyszerűen elhagyta az első két sort, s az epigramma szerkezetében nyert sokat: csattanóssá, meglepővé, tömörre vált.

Egy másfajta példa még beszédesebb. A *Myrias versuum*-ban *Sponsa Catholica, sponsus Haereticus*³² címen szerepel a következő négy soros:

Uno bos et equus numquam junguntur aratro,
Non bene vicinam sustinet ignis aquam.
Si vere dulcis vis nomen habere Parentis,
Quaere tibi par ens, jam potes esse Parens. (232.)³³

Az új gyűjtemény az *Uno*-t *uni*-ra igazítja, a *numquam* helyére *fatue* kerül, a *jam* helyére *tam*, s az egész versnek megváltozik a címe: *Conjugium impar*³⁴ (II. 134). Itt is az ellenreformációs él tűnik el, az epigramma egyetemesebb jelentésűvé válik, vagy inkább a társadalmi különbségek megfontolását ajánlja: a *bos* et *equus* ellentét a nem-nemes és nemes különbségére látszik utalni. Egyébként éppen ez a kép mintha arra vallana, hogy ez az epigramma eredeti célzata, s az első címe volt alkalom szülte átértelmezés.

Ha most tematikus csoportosításban próbáljuk a kötet anyagát áttekinteni, szemlényt föltétlenül a vallásos tárgyú epigrammákkal kell kezdenünk, mert ezek alkotják az egész mű alapszövetét. A biblia, a szentek legendái, az iskolás teológia és a prédikáció askétikus, morális hagyománya egyaránt verstéma Halápy számára. Vallásos epigrammái igen gyakran *valamilyen képet magyaráznak*. A bibliai történetről meg a szentekről szólók címükben is sokszor utalnak megfestett vagy metszett jelenetre, egy szokványos ikonológiai ábrázolatra. (*Adam sub ficu, Cain Fratricida, B. V. inter rosas, Ad S. Fr. Xaverium . . . semet flagellis caedentem; Versus Indiam nudipes; In turbido mari securus; Ejusdem in extasi elevatio*³⁵ stb.). Egy-egy cím kifejezetten is említi a képet: *B. V. Icon lachrimosa, Icon S. Brunonis, S. Ladislaus Rex Ungariae Eques pictus, Ejusdem (ti. S. Magdalena) icon velo tecta, In veram effigiem V. S. D. Josephi Fundatoris nostri Vola renovantis*.³⁶ Némelyik kezdőszavával mutat rá a képre: „*Ecce! cadit Deus*” (I. 82) „*Cur clavis, tibi Petre, duplex?*”³⁷ (I. 122). Egy *négy soros* szent Magdolna képének szegény festőjéhez fordul:

Docta Magdalidem suevisti pingere dextra
Effigiem cujus vendis, emisque dapes.
Quid tibi pro victu, si viveret illa, pararet,
Cum cibam esuriam Magdala picta tuam? (I. 195.)³⁸

A képek, melyek ily módon a költő témáit adják, s a versek Sitz im Leben-jét megteremtik, a középkori és reneszánsz hagyományokat őrző barokk egyházművészet szokványos ábrá-

³² Katolikus menyasszony, eretnek vőlegény.

³³ Őkröt meg lovat sohasem fognak egy ekébe. A tűz nem viseli el a víz szomszédságát. Ha valóban viselni akarod az édes „szülő” nevet, keress veled egyforma lényt (par ens), hogy szülő (parens) lehess!

³⁴ Egyenlőtlen házasság.

³⁵ Adám a fügefá alatt; A testvérgyilkos Káin; A Boldogságos Szűz rózsák között; Xavéri szent Ferenc . . . amint magát ostorozza; India felé megy mezitláb; A háborgó tengeren (halad) nyugodtan; Ugyancsak az ő extatikus lebegéséről.

³⁶ A Boldogságos Szűz könnyhullató képe; Szent Brunó képe; Szent László, Magyarország királya, lovagként lefestve; Ugyancsak az ő (ti. szent Magdolna) fátuyallal borított képe; Isten tiszteletreméltó szolgájának, Józsefnek, a mi alapítónknak hiteles képe, amint fogadalmat újít.

³⁷ Íme, elesik az Isten . . . ; Miért van két kulcsod, Péter?

³⁸ Gyakorlott jobbkezdeddel Magdolnát szoktad lefesteni, eladod a képét, s ennivalót veszel. Mi lakomat készítene neked, ha élne, mikor festve is táplál éhségedben?

zolásai, a megszokott stilizált formákkal és szimbolikus kellékekkel, de barokk díszsel, indulati töltéssel. Tipusképek ezek; a Magdolna-kép festőjéről nemhiába halljuk: „Magdalidem *suevisi pingere*”. Jellegzetes például szent Brunó Iconja:

Brunonem pictor quam vera pinxeris arte,
Sylva, nives, antrum, mons, aqua, saxa docent.

A kép sztereotip díszletei Brunó remetéskedésére utalnak. A vers ügyes ötlete, hogy tanulságát *a képből* olvassa ki:

Haec inter Bruno vis scire, quid egerit? illud
In tabula pressis quod facit ille labris. (I. 173.)³⁹

A festett Brunó s a valóságos — egyaránt *hallgatott*.
Szent László képe a barokk lendület példája:

Vivit Phidiaca Rex Ladislaus in arte,
Strataque cornipedis corpore dorsa premit.
Rex nisi duplicibus confringeret ora lupatis,
Protinus a volucris surriperetur equo. (I. 175.)⁴⁰

A kép alkalma — kerete, de *gátja* is a gondolatnak. A hozzá fűzött vers nemegyszer erőltetett. Ilyenkor egymástól idegen költői elemek keverednek benne: keresztény legenda és antik mítosz, szemmel látott valóság és név-ihlette etimológiai szókép. Ennek a szerencsétlen keveredésnek jó példája a S. Petri Apostoli lachrymae:

Petra fuit Petrus, lachrymae sunt unda; cavare
Debuerant duram saepe cadendo petram. (I. 113.)⁴¹

Többnyire szörnyszülöttnek hat a szójátékra épülő epigramma, például egy karácsonyi négy-soros csattanója:

Desine nuda queri Paupertas; scilicet Agnus
Hic tua candidulo vellere membra teget. (I. 44.)⁴²

Az is előfordul azonban, hogy egy képmagyarázó epigramma a tökéletes műalkotás hitelével lép elénk: B. V. e cujus colle Jesulus pendet.

Reginae varia concharum luce nitescant,
Gemmula cervici sufficit una meae.
Collum nempe meum dum Nati brachia cingunt,
Me nemo, gemma lucidiore, nitet. (I. 51.)⁴³

³⁹ Festő! — hogy mily igaz mesterséggel festetted meg Brunót, arról az erdő, a hó, a barlang, a hegy, a víz és a sziklák tanúskodnak. Akarod tudni, mit csinált Brunó ezek között a sziklák között? Azt, amit a képen — zárt ajakkal. (Brunó a „néma barátok” szentje. A Bánk bánban Petur mondja: „Most, fogok hallgatni, — még *ma* néma lenni, mint egy *carthusianus*” I. 188–190).

⁴⁰ Feidiászi mesterséggel *él* László király, testével ránehezedik a ló megnyergelt hátára. Ha a király kettős zablával vissza nem fogná a száját, lova madársebesen elragadná.

⁴¹ Szent Péter apostol könnyei. Kőszikla volt Péter, a könnyei az ár; ki kellett vájniuk sűrű hullásukkal a követ.

⁴² Hagyj föl a panasszal, meztelen Szegénység, hiszen a Bárány ragyogó gyapjával fődíbe tagjaidat.

⁴³ A Boldogságos Szűz, akinek nyakát a kis Jézus öleli körül. Fényeskedjenek a királynők sokféle gyöngy ragyogásával, az én keblemre egyetlen gyöngyszem elég. Nyakamat Kisfiam karja fogja körül, ennél fényesebb ékszer senkit sem ékesít.

Itt mintha Halápy képe is eltérne a szokványostól. Máriát épp királynői díszben szokás ekkortájt ábrázolni, s az epigramma a királynők pompájával a Krisztus-anyja szegénységét állítja szembe, melynek egyetlen gemmája a *Jesulus*, nyakéke „*nati brachia*”.

Valóságosak vagy elképzelték Halápy képei? Az előbbi látszik valószínűbbnek. A témák egymásutánja konkrét kontextust teremt az epigrammák között, s ciklusos alkalmakra vall. Egy-egy szentekről szóló verscsoport ikonológiai egységet alkot: pl. szent István, Lőrinc, György és Sebestyén a vértanúk négyesét. Egyéni mondanivaló ritkán tör át a hagyományos s megrendelt témákon. Elsősorban talán a korszerű szentek: Xavéri szent Ferenc, Nepomuki szent János és Kalazancius bemutatásakor. S talán még olyankor, ha valamelyik szenttel, bibliai eseménnyel kapcsolatban a szegénységről írhat a költő.

„*Pauperiem, modico contentus, amavit Jesus;
Pauperiem Jesu, vis ut ameris? ama!* (I. 96.)⁴⁴

Az első könyv bibliai és hagiografikus témái visszatérnek a *Tumulusok* hatodik könyvében, bár ott már inkább a nemzeti történet szempontja irányítja a témaválasztást. A vallásos tematika másik árnyalata az ötödik és hatodik könyvben uralkodik. Az ötödik könyv mindennapi elmékedései a zodiákus jegyeihez igazodnak ugyan, de gyakran bibliai eredetűek, csak nem képekhez, eseményekhez, hanem gnómákhoz kapcsolódnak. (*Medice, cura teipsum, Scientia inflat*⁴⁵ stb.) Máskor egy-egy szállóigéből, imádság- vagy himnusz-töredékből pattan elő az epigramma. (*Deus meus et omnia! Sicut te colimus, ita nos visitas*⁴⁶ stb.) Értékesebb, személyes súlyú darabok akkor születnek, ha az epigramma nem illusztrál, hanem továbbfejti, egyéni módon elmélyít valamilyen keresztény igazságot:

*Plurima Salvator fecit miracula, pauca
Dixit: tu dicis plurima; nulla facis.* (V.6.)⁴⁷

Egy-egy különösen jól sikerült sor személyes nyelvi leleménnyel fogalmaz meg és érlel hitelessé valami ősi keresztény eszmét:

*Cur homines fatui sibi quaerunt júbila mundi,
Cum sit laetitia patria quisque suae . . .* (V. 23.)⁴⁸

A hagyományos szállóigék személyes átélésére és friss elmélyítésére viszont a *Harangról* szóló enigmát hozhatjuk példának:

*Quae tribuit vocem, linguam natura negavit,
Ore licet reliquis, sed mihi corde loqui.
Funera, festa, preces, incendia nuncio plebi,
Plus mihi, quam proprio vulgus obedit hero.* (VI. 129.)⁴⁹

A vallásos témák mögött egy humanista kép- és gondolat-örökség alkotja a gyűjtemény költői világának második rétegét. Ez a réteg nem különül el az előzőtől, hanem a korszemlélet

⁴⁴ Kevéssel megelégedve, a szegénységet szerette Jézus. Jézus szegénységét szeresd, ha te is méltó akarsz lenni az ő szeretetére.

⁴⁵ Orvos, gyógyítsd meg önmagadat! A tudás gögössé tesz.

⁴⁶ Én Istenem, én mindenem! Amint téged tisztelünk, úgy viseld gondunkat!

⁴⁷ Az Üdvözítő sok csodat tett, keveset beszélt. Te sokat beszélsz, semmit sem csinálsz.

⁴⁸ Miért törtetnek a bolond emberek a világ tetszése után, mikor ki-ki saját örömeinek hazája.

⁴⁹ A természet hangot adott nekem, nyelvet azonban nem. Mások szájukkal beszélnek, én a szívemmel. Temetést, ünnepet, istentiszteletet, tűzvész jelentek a népnek, jobban hallgat rám, mint a földesurára.

hatására egybeolvad azzal, itt-ott stílustalanul is. A bibliai szereplők és a szentek mellett – sőt között – ókori bölcsék és hadvezérek kapnak egy-egy epigrammát. A hét görög bölcs után Pythagoras, Diogenes, Xerxes, Jugurtha és a többiek ismerősként kerülnek elő. Az antik örökségnek a kereszténységhez kell igazodnia. Ovidius például ismételtelen pellengérré kerül:

Non bene praeceptor qui crimina severat, audit;
Deceptor juvenum Naso senumque fuit. (II. 121.)⁵⁰

Jellemző a piaristára, hogy a keresztény kritika nemcsak erkölcsi, hanem szociális szempontú is: Graecia septem Sapientum Mater.

Extendit cum sole suas gens Dorica laudes,
Quod septem doctis claruit illa Sophis.
Credula si tantum Sapientes Graecia septem,
Jactas, insipiens caetera turba fuit. (II. 29.)⁵¹

A klasszikus humanista tematikus örökség önállóan ritkán lép elő. Az antik nagyok még szerephez jutnak, de az erkölcsi maximák közt alig-alig akad olyan, amely a kereszténységtől érintetlen antik örökséget vagy akár nyelvi, formai hatást hordozna. Az allegorizáló kedv nem közvetlen hatásra vall, hanem a kor antikizáló divatjának nyoma.

Van-e végül az epigrammáknak nem pusztán irodalmi, hanem a könyvek világán túlható jelentésük? Az írás vágyán, az alkotás büszkeségén, örök vagy öröknek hitt eszmék megfogalmazásán túl kifejeződik-e bennük speciálisan korukhoz szóló mondanivaló? Igen: a keresztény jámborság és az antik örökség rétege mögött az *aktualitások* alkotják a mű harmadik alaprétéget. Furcsamód ebben is nehéz elválasztani a személyest a kordivatból adódó közhelytől. Ez a személytelenség azonban nem a költő hibája; a műfajból s a század költészetének természetéből fakad.

Politikai vagy történelmi vonatkozású vers kevés van a kötetben. A második könyv elején olvashatunk néhány Mária Teréziát és Savoyai Eugént köszöntő epigrammát, az Eszterházyakról, Károlyi grófról egyet-egyét. A *Miles Hungarus*ról szóló négysoros a „vitam et sanguinem” fogalmát említi, s valóra váltását magyar érdekeknek mondja:

Juravi; servabo fidem, votumque tenebo;
Regis ubi vitam protego, servo meam. (II. 18.)⁵²

Ausztria diadalairól szólva Halápy a magyar ügyre, a török veszélyre fordítja a figyelmet:

Quinque tuo claros prope vincis lumine Soles;
Restat adhuc pedibus Luna premenda tuis. (II. 7.)⁵³

Nemzeti szempont érvényesül a magyar múlt nagyjait megénekítő epigrammákban. A szentek között csak László és Margit szerepel a magyar szentek közül. A Tumulusok elején azonban van egy magyar történelmi ciklus: S. Stephani Regis Hungariae coronam B. V.

⁵⁰ Helytelen, hogy az, aki bűnökre bíztat, a tanító (praeceptor) nevet viselje. Inkább félrevezetője (deceptor) volt Naso fiatalnak, öregnek.

⁵¹ Görögország, a hét bölcs anyja. A görög nép a nappal vetekedve terjeszti dicsőségét, mert hét tudós bölccsel ékeskedett. Önhitt görög föld, mit dicsekszel annyit hét bölcseddel, a többi néped tudatlan volt.

⁵² Megesküdtem, hű maradok, állom a szavam, amikor a király életét védelmezem, a magamét óvom.

⁵³ Csaknem öt fényes napot legyőzöl világosságoddal, az van még hátra, hogy a Holdat lábad alá tipord.

offerentis,⁵⁴ Ladislai, Regis Hungariae, S. Elisabethae Reginae Hungariae, S. Margaretae, S. Emerici Ducis Hungariae, S. Elisabethae, Ludovici Regis Hungariae:

„Rex pius Hungariae jacet hac Ludovicus in urna,
Cum quo flos Patriae, spesque salusque jacet.” – ⁵⁵

(A pentameter olvasásakor lehetetlen nem Kisfaludyra gondolni.)

A hadvezérek tumulusai közt újra találunk magyar vonatkozásút: Atilae Hunnorum Regis, Matthiae Corvini, Regis Hungariae, Hunniadis, Gubernatoris Regni Hungariae (róla három is).⁵⁶ Ezek a nevek a rendi barokk Magyarország-eszme történeti tudatának jellegzetes alakítói.

A hadi dicsőség hirdetője három tumulus (militis, militis generosi, pietati dediti).⁵⁷ Az e tárgyú epigrammák kis száma azonban arra vall, hogy a hősi kor alkonyán vagyunk, s Halápy láthatja már a dolgok visszaját is. *In militem obesum, In militem inter pocula jactabundum*⁵⁸ is ír egy-egy epigrammát és egy másikat *In pseudo-politicos nostri temporis*:

Unum prisca sibi pepererunt saecula Protheum,
Qui vario vultus induit ore novos.
Nostra sibi gignunt tam multos tempora, quod nec
Sit satis astutis jam nova forma viris. (III.148.)⁵⁹

Halápy epigrammaiba bele-beleszólnak a hétköznapok apróságai is. Sokat kinlódott köszvényével, érthető, hogy az orvosokról szívesen élcelődik. Róluk szóló epigrammái közül különösen kedves, ment a megszokott toposzoktól az *In Cosmum verbosum medicum*:

Cosme, superposito vix tentas pollice venam,
Ad querulum memoras protinus arma thorum:
Gallicus externas admisit Sequana Gentes,
Foedera jam Saxo, jamque Borossus init.
Vulgus inops queritur, trepidant formidine cives,
Hungarus Austriacos ense tuetur agros.
Igne triumphatus vult Aegram subdere Miles,
Dicitur armata Praga recepta manu.
Ohe! jam satis est. Sibi pharmaca postulat aeger;
Tu mera pugnaci praelia voce canis.
Hippocrates medica leniverat arte dolorem;
Historica reddi nunc solet arte salus. (II. 101.)⁶⁰

Több költemény csúfolja a parókát, műfogsort viselőket.

⁵⁴ Szent István király a Boldogságos Szűznek ajánlja a koronát.

⁵⁵ Lajos, Magyarország kegyes királya nyugszik ebben a sírban, s vele nyugszik a haza virága, reménye, üdve.

⁵⁶ Attila, a hunok királya; Hollós Mátyás, Magyarország királya; Hunyadi, Magyarország kormányzója.

⁵⁷ A katonáról; A nagylelkű . . . , A jámbor katonáról

⁵⁸ Az elhízott . . . ; A poharak közt hetvenkedő katonáról.

⁵⁹ Korunk ál-politikusaira. A régi századok egyetlen Proteust támasztottak maguknak, aki változékony képpel új meg új alakot öltött. A mi korunk olyan sok effajta terem, hogy már nincs is elég új alak ennyi alakoskodónak.

⁶⁰ Kozmára, a szósztátyár orvosra. Kozma, alig tapintod meg ráhelyezett ujjaddal az ütőeremet, már — panaszos ágyban-fekvőt — a fegyverekre emlékeztetsz. A gall Szajna idegen

A *Vita modernorum juvenum* s a *Fronto regnorum visitator*⁶¹ című négysorosból a növendékeiért aggódó tanár szól. Az *In pravos saeculi mores*⁶² egész vádbeszéddé duzzad, s épp ezzel veszíti hitelét.

A „világosodás” századának szellemét érdekesen jelzi egy az öngondolkodás méltóságát hangsúlyozó négysoros (II. 156: „... doctum Propria mens hominem, non aliena facit”)⁶³ A múlt érdemeivel kérkedő nemest imáitellen megrója a költő rusticitásáért. Ugyanakkor a műveltség veszélyeire is rámutat. A *Professor scientiarum* sirversének szomorú konklúziója: *Nunc scio, scire meum vile fuisse nihil.* (VI.48.)⁶⁴ A *Moralia* egyik négysorosa pedig arra figyelmeztet, hogy *Devotio libris anteferenda.*⁶⁵

Hátra volna, hogy legalább röviden szóljunk az epigrammák formai jellegzetességeiről. A bemutatott példák e tekintetben sokmindent önként tanúsítanak. Halápy nem egyéni formaművész, de megbízható kismester. Ha mondanivalója van, azt többnyire ügyesen, fegyelmezetten, nem ötlettelenül formálja meg. Formai bizonytalanságokat „mondvacsinált” alkotásaiban figyelhetünk meg, ahol a tartalom hiányát próbálja feledtetni egy-egy rosszul sikerült formai bravúrral. A teremtő formaművészet hiánya szintén a mondanivaló természetéből érthető. Az nem hevíti olyan hőfokra a verset, hogy valami új szülessék benne. Ahol — nagyritkán — a mondanivaló személyesebb, líraibb ihletű, ott a forma is gazdagabb, a hagyományos költői megoldások ilyenkor frissebb nyelvi leleménnyel találkozunk.

In campo violas, genio suadante, legebam,

Fovit ubi multas herba dolosa nepas.

Vulneror infelix. Pratis ne fide, viator;

Poscebam flores, illa dedere necem. (*Tumulus adolescentis* VI. 138.)⁶⁶

6. „A XVIII. század derekán szereplő nagy piaristák — állapítja meg Friedreich E., Halápy életírója — jórészt Halápy növendékei voltak a privigyei noviciátusban. Növendéke volt Bajtay Antal, II. József tanítója, később erdélyi püspök, br. Száraz György, a két Cörver báró, Koricsányi Márk és Porubszky Márton latin költők, Orosz Zsigmond és még sok más”. Ezekbe a fiatal piaristákba Halápy az irodalom aktív művelésének szenvedélyét is iparkodott beoltani. A személye körül egy piarista irodalmi élet kezd kialakulni, mely összefogja a múlt képviselőit a jövő reményeivel.

Epigrammák kötetének végén Halápy három hozzá intézett költeményt közöl — rendtársai tollából. Az elsőnek Szlavkovszky Benedek a szerzője; biztatja a nyomába szegődőt, aki a Parnasszusra vezető úton — mint keresztnevének (Constantinus) anagrammája mutatja — „non die tantum, sed NOCTU INSTANS”⁶⁷ immár utolérte. A második, meglepően világos és

népeket bocsátott magához, hol a szász, hol meg a porosz szövetségeket köt. A szegény nép panaszkodik, félelemtől reszketnek a polgárok, az osztrák földeket kardjával védi a magyar. A legyőzött had tüzelle akarja Egert (*Egra*; Graesse, Orbis Latinus, Berlin 1909. 112. „Eger, Stadt in Böhmen”) bevenni, hírlik, hogy Prágát fegyveres kézzel elfoglalták. Ő, elég már! Orvosságot kér a beteg, te csupa csatáról trombitálsz harcias szavaddal. Hippokratész orvosi mesterséggel enyhítette a fájdalmat, manapság történeti mesterséggel szokás az egészséget visszaadni.

⁶¹ A mai fiatalok élete; A külföldi országokban utazó Fronto.

⁶² A század hívságos erkölcsi.

⁶³ Tudóssá saját esze teszi az embert, nem másoké.

⁶⁴ Most tudom, hogy tudományom hitvány semmiség volt.

⁶⁵ A jámborság előbbre való a könyveknél.

⁶⁶ A mezőn a geniusz sugallatára ibolyát szedegtettem, de a csalárd fű sok kigyót rejtegetett ott. Én szerencsétlen, megsebesültem. Ne higgy a rétnak, utas, virágot kértem, s halált adott. — Egy ifjú sirverse.

⁶⁷ Nemcsak nappal, hanem éjszaka is munkának ereszkedve.

szép bemutató verset Gyurovich (vagy Jurovics?) Glycerius írta (1713–1770). Utolsó diszti-
chonjában kedves jókívánsággal fordul a köszvénytől kinzott költőhöz:

Vivito praeteritis multo felicior annis,
Te pes atque manus, non mera fama ferat.⁶⁸

A harmadik költemény Deményi László tollából való. Róla Horányi nem emlékezik meg,
Kácsor ellenben bemutatja, s azt említi, hogy ő is kiadott egy „Szegedidos”-t.

A második könyv epigrammái közt viszont van egy sorozat, amelyben Halápy köszönti
poéta-rendtársait. Desericzkyhez három epigrammát is intéz, Krausz Mihályt köszönti, aki a
magyar provincia önállósodása előtt mint lengyel tartományfőnök a magyar piarista élet
elindítói közt volt, s akit Halápy írói tevékenysége miatt tisztel: „aetate et librorum scriptione
excaecatam”.⁶⁹ Aztán Szlavkovszkyhoz fordul, majd Martin Schubert osztrák piarista költő-
höz: „Scholarum Piarum eximium poetam”.⁷⁰ Mindez tudatos szervezőre vall.

A Halápyt követő nemzedékben valóban többen léptek a megkezdett úton elődeik
nyomába. A csaplár Benedek Révai-monográfiája eléggé mozgalmas képet fest ennek az újszerű
irodalmi ambíciónak fölbredéséről és további történetéről.

A század közepének piaristái az alapítások nehéz, de kristályosan tiszta korszaka után
kavargóbb viszonyok között érnek alkotó korukba. Halápy még a jezsuita barokk tanítványa,
annak költői magatartását viszi a piarista „misszió” világába. A nyomába lépőknek nagyobb
horizontot kell átfogniuk. A latin-humanista műveltség mellett — épp a piarista rend sajátos
céljai miatt — egyre nagyobb szerephez jut a természettudományos-bölcseleti iskolázás, a
magyarnyelvűség, a modern nyugati nyelvek oktatása. A rendtagok gondolkodása is differen-
ciáltabb, a világot is bonyolultabbnak látják, mint elődeik. Ennek a nemzedéknek számára a
latin literátorkodás már nem egyetlen vagy legfőbb tér, ahol műveltségüket igazolniuk kell, s
tanítványaik meg iskoláik érvényesülését előkészíthetik. Jellemző, hogy enemű alkotásaik már
többnyire el sem jutnak a nyomtatásig: nem a világ előtt akarnak büszkélkedni velük, maguk s
övéik számára írták őket — vagy a fiókjuknak, mint Conradi Norbert. Másfelől viszont —
épp ezért — éennek a nemzedéknek legtehetségesebb képviselői egészen közel jutnak az igazi
híra ihletforrásaihoz: latin költeményeik személyes tartalommal telnek meg, egy sajátos
önreflexió lehetőségét hordozzák. Ennek a nemzedéknek két legnevezetesebb poétája Kori-
csánszky (vagy: Kőröcsányi) Márk, az elégiaköltő és Conradi Norbert, akinek kéziratossá
nagy epigrammagyűjteményt is tartalmaz.

Conradi (1718–1785) pesti eredetű s a pesti gimnázium diákjából lett piarista növendék.
A világlátott piaristák közé tartozott: Firenzében, Rómában tanult, Bécsben tanított, itthon
Pest, Nyitra, Vác, Veszprém, Debrecen voltak állomáshelyei. 1782-től 85-ig a magyar rend-
tartomány tartományfőnöke is volt. „In humanis et divinis litteris egregie versatus, Poeta
facilis, Orator gravis, Philosophus et Theologus melioris notae. Clerus Junior tam hic (ti.
Veszprémben), quam Vacii audiebat illum libenter et cum fructu.” (Series chronica Superiorum
52–53: kézirat)⁷¹ jegyzi föl róla Dományi Márk, aki pedig egyáltalán nem a bókok embere.
Horányi is kiemeli, „ut multa non tam verbis, quam exemplo et patientia corrigeret, et a
pluribus tamquam optimus Pater diligenter plurimum atque amaretur”⁷² (*Scriptores Piarum*

⁶⁸ Élj az elmúlt éveknél sokkal boldogabb időket. Kezed, lábad hordozzon, ne csak a hír.

⁶⁹ A kortól s a könyvek írásától megvakult.

⁷⁰ A kegyesiskolák kiváló poétájához.

⁷¹ Az emberi és isteni tudományokban kiválóan járatos, könnyű tollú költő, súlyos
szavú szónok, elsőrendű bölcselet és teológus. A növendékpapság itt is (Veszprémben), Vácott
is szívesen és haszonnal hallgatta.

⁷² Sokmindent nem annyira szóval, inkább példájával és türelmével kijavított, legtöbbször
igen-igen kedvelték és szerették, úgy, mint jóságos atyjukat.

Scholarum. I. 393). Conradi dicséretét Zimányi Lajos zengi leghangosabban. Ő a századvég piarista költőnemzedékéhez tartozott, s Conradiban az ihletőt köszönti: „O Rector (Conradi házfőnöke volt!) liquidam, cum lubuit, potens Vel mutis dare piscibus Vocem . . .”⁷³ (*Carminum libri*. IV. Vacii, 1784. 48.) Conradi ihlető szerepére utal Zimányinak egy jegyzete is — Szőlősynek hozzá írt ódájához: „Scripta haec Ode est anno 1777, quo sublato quasi signo per N. Conradium Lyrica Poesis amplius coli coepit apud S(cholas) P(ias)”⁷⁴ (i. m. 282). „Ore potens sextuplici loqui”⁷⁵ Zimányi ódájának zárósora konkrét értelemben is illik Conradira, mert valóban sok nyelvet tudott, de túl a közvetlen jelentésen a sokoldalú ember ünneplésének is joggal fölfogható.

Conradi költői termése nem nagy. Főként saját kézírataiban maradtak ránk a költeményei, sokszor összevissza íveken vagy hivatalos fogalmazványok hátlapján impurumban, de Zimányi nagy részüket kiadásra is előkészítette a költő halála után. Ez a (valószínűleg Zimányi kezével frott) példány 1787-ben kelt kettős cenzori jóváhagyással a Piarista Levéltárban Conradi saját kézíratai közt a For 0—3 No. 1. alatt található.

Halápy jezsuita tanítvány volt, holtáig a jezsuita művelődésezsmény híve maradt. *Conradinak* ismételtelen polemizálnia kell a jezsuitákkal. Eltörlésük után is többször szembekerül velük. 1777-ben a pesti piarista bölcséleti tanfolyam sorsáról döntenek:

Praesidet Antistes nobis inimicus et adsunt
 Consilio, extincto nomine, Loyolidae.
 Hi flammis oleum, nobisque venena ministrant,
 In cinerem et tumulum nostra Sophia cadet.
 Invidia hos caecos fecit, nunc fraudibus instant,
 Casu hoc exitium nobilitare suum. (168).⁷⁶

A nézeteltérést nem csak személyes vagy „brancs”-föltékenykedés, hanem a kétféle művelődésezsmény összeütközése okozta. A piarista bölcséleti tanfolyam természettudományos tájékozódású, épp 1777-ben veszi át a vezetését Benyák, aki a modern iskolák szellemében magyarul kezdi meg előadásait. (Vö.: Balanyi Gy.: *A magyar piarista rendtartomány története*. Bp. 1943. 107. skk.)

A század közepén kialakuló piarista szellemi magatartás másik frontját Conradinak egy Horányi védelmében írt epigrammája jelzi. Br. Patachich Ádám, kalocsai érsek — mint az epigrammához írt jegyzet tanúsítja — „pro Memoria Hungarorum donavit Auctori Horanyio decem aureos adiecto carmine:

Aurum pro libro, do quem dat Horanyius ut sit
 Foecibus abstersis Aureus ille liber.”⁷⁷

Conradi Horányi védelmére kell, de nem is akárhogy:

Das aurum, e libro quo tersis foecibus ille
 Aureus appareat. Sed cui? Fare. Siles?

⁷³ Ó, főnök, te, ha akartad, akár a néma halakat is folyékony szólásra bírtad.

⁷⁴ Ez az óda 1777-ben íródott, amikor Conradi Norbert jeladására a piarista iskolákban a lírai költészetet nagyobb odaadással kezdték művelni.

⁷⁵ Te hatszoros ajakkal tudtál beszélni.

⁷⁶ A velünk szemben ellenséges érzületű püspök elnököl, s a tanácsban jelen van nevének kihalása után is Loyola népe. Ezek olajat öntenek a tűzre, nekünk meg mérget adnak, porba és sirba hull a mi bölcséleti iskolánk. Az irigység elvakította őket, most csejt cselre szönek, hogy ezzel a bukással saját pusztulásuk szégyenét ellensúlyozzák.

⁷⁷ A Memoria Hungarorumért Horányinak, a szerzőnek ajándékozott tíz aranyat a következő vers kíséretében: Aranyat adok a könyvért, amelyet Horányi küldött, hogy a seprejétől megtisztítva arannyá váljék az a könyv.

Quas foeces aulae ejecere et curia Romae,
 Cum sint Scriptores, non tacet ille liber.
 Has nunquam e memori potis est oblivio mundo
 Tollere. Quid prohibes codici inesse meo. (189.)⁷⁸

Egy érsekkel s egy főrenddel szemben Conradi Horányinak s a Horányi emlegette *Scriptores*-nek pártjára kel; milyen messze vagyunk Halápy ajánlásától! 30 év óta a rend tekintélye is sokat gyarapodott. Conradi személyes súlya is nagyobb, mint Halápyé volt. A döntő azonban a közös ügy, amitől nem lehet tágitani, mert a jövő útját, egy teljesebb, modernebb szellemi magatartás lehetőségét jelenti.

Conradi epigrammái nem „időtlen” alkotások, hanem a szó legjobb értelmében alkalmiak. Többségük épp azért időtálló, mert az alkalom friss ihletését, vitatkozó kedvét őrzi máig elevenen. Lendület és vitatkozó kedv mellett azonban ez az alkalmi jelleg a lírai érzés megszólalását is jelenti. Halápy személytelen epigrammái után Conradi verseiből a személyes mélységek vonzása csap ki. „Fracta mihi manus est . . .” „Quanta mihi dulcedo fuit comburere Phoebum Inter amicitiae pocula parca meae . . .”⁷⁹ E versindítások önmagukban is tanúsítják, hogy ezt a költőt a személyes élet apró eseményei ihletik, magáról ír, saját érzéseit tárja föl. Ez a személyes jelenlét még a természetről, a Balatonról, a Duna kiáradásáról, szárazságról, vetésről szóló költeményein is átfénylik. A leíró vers lírai mondanivaló hordozója lesz, s gazdag zenei hangszerelést kap, hogy személyes mélységek megnyitója lehessen:

Vere novo surgunt tenera inter gramina flores,
 Vere novo nidus nubilis aptat avis.
 Vere novo recreantur apes, operasque resumunt
 Vere novo foetus parturit agna suos
 Vere novo placat radiis sol mitibus astra
 Vere novo foeto semine ridet ager.
 Vere novo ad placidam Dorylin vocat Alceus umbram,
 Vere novo in fagi vertice scribit amor.
 Omnia vere novo redeunt quaecumque placebant,
 Perdita non redeunt tempora, vere novo.⁸⁰

Ez az epigramma már nem kép vagy éppen képmagyarázat. Közhelyeiből előragyog a bükkfába vésett szív vagy kezdőbetű, s a láthatónál fontosabb az, ami a fülünkben cseng, sőt még mélyebben ver rezonanciát. A vers hangzásbeli és szerkezeti zeneisége visszavezet — talán épp Janus Pannonius ihletésére is — a rég feledett *lírai epigramma* műfajához. A természet megújul, az ember élete halálba hajlik: erről gondolkodik a költő, mint századok múlva Babits éneklí majd: „nékem már a tavasz is ellenség” (*Ősz és tavasz között*).

⁷⁸ Aranyat adsz, hogy az a könyv a seprűtől megtisztítva aranyként ragyogjon. De ki előtt? Szólj! Hallgatsz? Akiket seprűként kivetettek az udvarok s a római kúria, mivel írók, nem hallgathatja el azokat ez a könyv. A világ emlékezetéből úgy sincs hatalmad kitépni őket. Miért ne szerepelnének hát könyvemben is?

⁷⁹ Eltört a karom . . . Milyen jól esett baráti körben módjával koccintgatva elidőznöm . . .

⁸⁰ Tavasz-újuláskor a zsendülő fű közt virágok nyílnak, tavasz-újuláskor fészket rak a nászra készülő madár, tavasz-újuláskor fölélednek s újra munkához látnak a méhek, tavasz-újuláskor megellik a bárány, tavasz-újuláskor a nap szelíd sugárral békességre inti a csillagokat, tavasz-újuláskor a magvetés után nevetve zöldellnek a szántóföldek, tavasz-újuláskor a békés Dorylisbe árnyékot hívogat Alceus, tavasz-újuláskor a bükkfa kérgébe ír a Szerelem. Minden visszatér tavasz-újuláskor, ami valaha tetszett, de az eltűnt időt nem hozza vissza az új tavasz.

Conradi epigrammáinak ez a lírai jellege akkor lesz legmegrendítőbb, amikor témájuk elszakad a szokványos tematikától:

O voces, Divum munus mentisque ministrae,
Queis loquimur quidquid spiritus intus alit.
Voce peregrinos nobis sociamus amicos,
Jungit quos coelum dividit, illa animos.
Attrahit et dulci copulat praecordia nexu,
Fortior est patria, sanguine, conjugio.
Sauromatas Dacosque truces, Scythiosque phalanges
Barbariemque omnem flectere voce potes. (Zimányi gyűjt. 163.)⁸¹

Nem meglepő, ha ez a lírai tónus igaz költői öntudattal párosul. Conradi, akinek költeményei kéziratban maradtak, alkotásaira büszkébb költő Halápynál, bár az tizezerszámra küldte nyomdába verseit, s kötetet kötetre sorakoztatott. „Vixi. Nec vixisse pudet.”⁸² Conradi epigrammaiban egy személyes életmű biztonsága szólal meg, s kínó közülük egy ars poetica, amelynek részletesebb bemutatására és elemzésére a verselemzések között kerül sor.

7. Conradi ars poetica-ja egy másképpen gondolkodó rend- és poétatárssal dialogizál („Nempe voles Judicium tentare meum . . .”), illetőleg szakítja meg a további dialógust („Non vivis scribo.”)⁸³ A költeményt valószínűleg Valero Jakabhoz írta. Nem világos, hogy ömögötte milyen irodalmi csoportosulás indult meg. Mindenesetre 1778-ban, Conradi versének születésekor lett pesti házfőnök, s ezt az eseményt Zimányi ódával ünnepelte (*Carminum libri* IV. 50. — Valeróról lásd: Csaplár i. m. I. 188. skk.) Hogy azonban voltak már másképp gondolkodók, az nyilvánvaló. Conradi nemzedéke, alighogy a Halápyétől elhatárolta magát, szembetalálkozott a fiatalokkal. A hetvenes évek vége Benyák, Bolla, Bielek, Zimányi — és Révai Miklós indulásának ideje.

Hogy az új nemzedék, hogy gondolkodik, érez és fogalmaz, arra jó példa Benyák egyik kéziratban fennmaradt epigrammája. Ő is Patachichnak Horányihoz intézett disztichonjára reflektál, melyet Conradi — Horányi nevében — olyan öntudatosan utasított vissza. Benyák nem védi Horányit, inkább vadul ellene támad. Disztichonjait saját jegyzeteivel együtt érdemes olvasni:

Epigramma aliud. In libri: Memoria Hungarorum Symbolum:
Provehimus Patriae amore, non praemio.
Aureus est animus^a Scriptoris, opus sitit aurum^b
Auguror, hac non est durior ulla sitis.
Da, quantum vis,^c non dicere dedisse pusillum^d
Ni te destituas,^e sat dare non poteris.^f
Aurea cum sit mens, aurum bene convenit illi,^g
Absque auro fiet ludicra scena liber,^h
Aurum Calvini meruit plus Praesule quovis,
Sit licet hic rebus Maximus, Ille nihil,ⁱ
Si quis forte suum in seriem velit addere nomen,
Auri sit dives munere, Praeco libri,^j

⁸¹ Ő szavak, istenek ajándékai, értelem szolgál! Általatos mondjuk ki mindazt, ami benn szellemünket élteti. A szó segítségével kapcsoljuk barátként magunkhoz az idegent, összeköti az a lelkeket, amelyeket szétválasztott az ég. Vonzza és édes köteléssel összefűzi az érzésvilágot, erősebb a hazánál, vernél, házasságnál. Szóval a származékot, a vad dákokat, a szkíta falanxokat s minden barbárságot meghajlíthatunk.

⁸² Éltem. És nem kell szégyellenem, hogy éltem.

⁸³ Nemde, ítéletet akarsz mondani fölöttem . . . Nem az élőknek frok.

O magnam auri vim! fieri quis crederet auro
 Posse, ut acres inter Dudichios veniat?^m
 Quem nec mens, nec opus publica laudabile fama,
 Sed notat obscuris edita charta typis.
 Non bene conveniunt: aurum, atque Inscriptio libri^m
 Non aurum, sed amor Patrius urget opus.

- a) Quia auri fames fuit praecipuus suscepti operis scopus, id quod acta, vitaeque ratio probat.
 b) Tres quidem sunt tomi, at sudorem authoris, cogitata et notas elegantiores atque eruditiores, quae auri loco haberi in opere solent, requirunt. c) Quia priusquam offerat, aurum meditatur.
 e) In more habet, ut duplum ejus quod accepit, accepisse se gloriatur. f) Nunquam contentus est benevolentia tametsi te ipsum exhaurias, immo quo plus dederis, eo plus exspectabit molestus etiam. g) Quia semper eget, quasi noverit peculiarem quandam pendendae rei familiaris artem. h) Aurum istud desiderii solum est, non meriti. i) Nisi aurum accipiat, ipse quoque parvi pendit librum suum. k) Paucissimos numeres in singulis tomis Episcopos, A catholicos plurimos. l) Haec duo locum tibi dabunt in opere. m) E Celeberrimis unus, de quibus scripsit. n) Provehimur amore Patriae, non praemio.⁸⁴

Patachich néhány folt kiküszöbölését óhajtotta. Benyák a keresztvizet is leszedi a műről s íróról egyaránt. Ehhez az éles, kegyetlen – és kegyetlenségében igazságtalan – hanghoz fogható nem hallottunk idáig. De sejthetjük már, hogy efféle indulatok feszültségeiben miért érezhette magát rosszul Révai Miklós. Mert ez az indulat nem egy érdekes egyéniség magán-keserősége, hanem az új nemzedék helyzetéből, újszerű ambícióiból fakad. Az iskola falain túl – Bessenyei és Kármán Magyarországon élünk – egy nagyobb léptékű magyar szellemi élet lehetőségei kezdenek kibontakozni, annak gesztusai, ambíciói, indulatai szétvetik a jóhiszeműség és az udvariasság hagyományos kereteit, kikezdi az egykor közös célt, s a piaristák közé ékeket vernek.

Ezeknek az új indulatoknak fölizzását és összecsapását azonban a latin epigrammák vizsgálata kapcsán nem követhetjük tovább. Az új körülmények egycsapásra új költői formát teremtettek, s megszólaltatták a magyar klasszikus lírát. Benyákról már azt írja Horányi (aki a *Memoriában* nem ír Benyákról, de a *Scriptores Piarum Scholarum*-ban nagyon tárgyilagosan

⁸⁴ Másik epigramma a Memoria Hungarorum című könyv jelmondatára: A haza szeretete lelkesít, nem a jutalom.

Arany az író lelke (mert az arany éhe volt a mű vállalásának fő indítéka, ezt bizonyítják a szerző tettei, életmódja), a mű szomjazik az aranyra (mert bár három kötetből áll, de a szerző izzadságát, gondolatokat és elegánsabb, csiszoltabb kifejezéseket, melyeket arany számba vehetnél, hiába keresünk benne). Azt mondom, nincs ennél a szomjúságnál kegyetlenebb. Adj, amennyit akarsz (mert mielőtt maga kínálna, aranyra számít), nem fogják azt mondani, hogy keveset adtál (szokása, hogy duplájával dicsekedjék annak, amit valójában kapott), hogy cserben ne hagyjanak (mert sohasem elégszik meg a jóindulattal, ha megfeszül is, sőt minél többet adtál, annál többet vár, ha terhedre van is), ahhoz eleget nem adhatsz (mert mindig pénz szűkében van: mintha a pénzszerzésnek valami különleges mesterségéhez értene). Mivel arany a lelke, nagyon illik hozzá az arany (csak a vágyához, nem az érdeméhez), arany nélkül komédiává válik a könyve (ha aranyat nem kap, maga is kevésre becsüli a könyvét). A kálvinista aranyának nagyobb érdeme volt bármely főemberénél, legyen bár ez a legnagyobb tettei által, amaz meg senki (a kötetekben igen kevés püspököt számlálhatsz, nem katolikust nagyon sokat). Ha netán valaki a saját nevét be akarja juttatni a listára, bánjon bőkezűen az arannyal, dicsőítse a könyvet (e két dolog helyet biztosít neked a könyvben). Ó, arany roppant hatalmas! Ki hinné, hogy aranya révén a vad Dudichok közé kerülhet (egy a kiválók közül, akikről ír a könyv), akit sem szelleme, sem közhírességgel dicsekvő műve nem tesz emlékezetessé, csak obskurus nyomdákban kiadott levelezése. Nem jól illik össze: az arany meg a könyv jelmondata („A haza szeretete lelkesít, nem a jutalom”): nem az arany, hanem a hazaszeretet sürget a munkára.

ismerteti rendtársa életművét), hogy „Carmina et odas latinas felici vena modulatus, sed in patrio idioma te iis suavior emicuit”⁸⁵ (I. m. I. 241). A hetvenes években már gyűlik Révai gyűjteménye időmértékes magyar versekből, s bár Bolla először latin ódában gratulál újjászához, második kötetét már magyar szaffikus versekkel ünnepli:

Menj, repülj, a tág levegő egeknek
Mindenütt néked ki-derült határin,
És Magyar nyelvünk' delin egybe gyűjtött

Kintseit oszszad. . . .

Bé-hatál Múzák' öröm udvarába
Vigadozz, 's tapsolj, mivel a' ditsőség
Ott lakik véled, 's ragyogó karokkal

Téged ölelget.

Ez a dicsőség már nem fér egy iskolának és egy tanítórend rendházának falai közé, el is sodorja onnét Révait. Az iskolák vezető szerepe megszűnt, s a piaristának választania kell. Ha marad a diákjai közt, le kell mondania országos ambícióiról. Ha pedig — mint Bolla írja — „ténylő, tudományos elméjének” akar „piatztot szerezni”, kisodródik egykori otthonából.

A hirtelen korváltás természetesen nem öli meg egyik napról a másikra a múltból örökölt műfajokat. A latin epigrammaköltés mintha csak most virágoznék ki igazán! Benyák egy kötetre valót hagyott maga után. Ám mikor több tucatnyi Napoleónra írt epigrammáját olvassuk, lehetetlen nem arra az epigrammára gondolnunk, amelyiket ugyancsak Napoleónról magyarul — *Berzsenyi tolla* vetett papírra. Bolla tényérnyi vastag kéziratot költői hagyatékában a latin epigrammák fáradt, a szó legrosszabb értelmében iskolás írások. Bezzeg, egyetlen magyar disztichonokban írt költeménye mintha Fazekas hexamétereinek testvére volna!

Bielek epigrammák kötetét, amelyről az akadémiai Irodalomtörténet megemlékezik, ennek az utóvirágzásnak jellegzetes terméke lehet. S az a Zimányi kötet is. Ez a gyűjtemény az ódák és levelek mellett majd háromszáz epigrammát tartalmaz, jegyzetanyaggal, tudósmód megtámogatva, mint Benyák kézírataiban. A jegyzetek az epigrammák forrásaival dicsekszenek. Martialis s egy tucat újlatin, késő-humanista mellett francia, német, angol élcek, újsághírek vagy epigrammák szereplenek a források között. Költők, akiket Csokonai is olvasott, s akik Csokonait a Dorottya vagy legalább a Békaegérharc megrírására bátorították. Zimányi latinra fordítja s disztichonokba gyúri az ötleteiket! Ez a latin költészet, mintha már csak arra volna jó, hogy rossz hírbe hozza az elődök művét s vállalkozásait.

8. Weöres Sándor szerint a költő „láthatatlan fundamentum”, amelyre ráépül a jövő. A XVIII. század latin költészete s benne a piaristák poézisa valóban az. Könyveiket ma már nem szokás forgatni, költeményeik nagy része el sem jutott a kinyomtatásig, csak az iskolában élt, amelynek szellemét tükrözte, alakította. De azok az iskolák akkor egy nemzet szellemi életének tűzhelyei voltak, s a jövőt nevezték a falaik között. Belőlük nőttek ki a századforduló nagyjai. Nem csak Révai, hanem Kazinczy, Berzsenyi, Kisfaludy és Vörösmarty. S ha ők egyszerre olyan gazdagon zendítik meg az antik méretű magyar verset — a magyar epigrammát is; erre a láthatatlan fundamentumra építenek.

⁸⁵ Költeményeket és ódákat latin nyelven szerencsés költői vénával alkotott, de azoknál kedvesebben tudott anyanyelvünkön írni.

L'ÉPIGRAMME DE LANGUE LATINE DANS LA PRATIQUE POÉTIQUE
DES PIARISTES DU XVIIIe SIÈCLE

L'étude est une tentative d'aborder les idées, les thèmes, les problèmes de forme de notre littérature de langue latine au XVIIIe siècle. Quant aux genres, elle ne s'étend que sur l'épigramme et quant aux créateurs de cette littérature, elle se borne aux piaristes c'est-à-dire aux membres de l'Ordre des Écoles Pies qui, par l'intermédiaire de leurs écoles, jouaient un rôle important dans la vie spirituelle hongroise de l'époque. Après l'expulsion des Turcs de la Hongrie, les piaristes contribuaient considérablement à élever la culture hongroise au niveau européen et à resusciter la conscience nationale. Au commencement, c'est un formalisme baroque-rococo nommé *stilus polonicus* qui domine dans leurs épigrammes. Mais déjà à partir des années 40 (depuis l'apparition de Halápy) il s'établit parmi eux une tendance poétique plus claire, basée sur la tradition humaniste et s'orientant vers l'idéal stylistique du classicisme. Pour la troisième génération, la poésie devient une forme d'expression apte à enregistrer des impressions et des impulsions personnelles. Au lieu de la prétention spectaculaire de la production, c'est une inspiration véritable qui les pousse à écrire. Cette poésie de langue latine devient spontanément hongroise dans les mains de l'école littéraire des latinistes. Mais, en même temps, elle dépasse les cadres de l'école, et la poésie latine qui survit encore quelque temps est une branche morte: elle est dépourvue des émotions et des promesses de la vie réelle. L'étude est avant tout de caractère historique, mais l'auteur a trouvé l'occasion de s'occuper aussi des problèmes de forme de l'épigramme au XVIIIe siècle et des relations de la poésie et de l'art d'une part, de la poésie et de la vie de l'autre.